

SLOVENSKÝ NEOKARTEZIÁN JURAJ CÍGER¹

JOZEF SIVÁK, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Úvod. Počas celých dejín filozofie sme svedkami ustavičnej obnovy veľkých filozofických iniciatív, medzi ktoré iste patrí aj Descartov filozofický zámer. Možno to ilustrovať aj na diele filozofa a psychiatra J. Cígera (17. 10. 1914 – 9. 12. 2005), ktorý pracoval v Bratislave a ktorý sa stal známym už svojimi prácami z logiky, dejín filozofie a dejín vedy, ale najmä tými, ktoré venoval Descartovi a karteziанизmu, ale Descartom a karteziанизmom sa aj inšpiroval. Ako priateľ a korešpondent Henri Gouhierova svoj „karteziанизmus“ tiež umiestňuje do kontextu francúzskej „karteziologii“.²

Autor sa u svojho Descarta zameriava najmä na problém celku, totality, presnejšie „dynamickej totality“.³ Totiž kategória totality zostáva neobjasnená, pričom súvisí so „záhadou“ ohlásenou v *Rozprave*, avšak jej vyriešenie sa stratilo spolu s dielom, ktoré Descartes zanechal po smrti.

Nedorozumenia okolo Descarta. Dejiny filozofie nám však zanechali iný obraz Descarta, obraz (radikálneho) dualistu a mechanistu. Podľa Cígera ide o kliše, ktoré vždy odmietal, upozorňujúc na rozdiel medzi „dekartizmom“ a karteziанизmom. Descartova základná filozofická intencia podľa neho spočívala v „racionálnej genéze *substančného* pojmu diferencovaného celku, jeho extenzívnej i intenzívno-funkčnej štruktúry“ ([4], 81).

Na budovaní karteziánskej legendy má svoj podiel ne jeden mysliteľ – od Spinozu po Maritaina. Napríklad aj Leibniz, ktorý mení „*Cogito ergo sum*“ na akési „*Cogito ideoque sum*“, v ktorom myslenie a bytie koincidujú, zatiaľ čo ide o podstatné spojenie medzi nimi.

V tomto zmysle podstata „descartizmu“ spočíva v „logicko-kritickej formulácii dialektickej paradigmy celku, ktorá vyjadruje predmetné bytie, včleňujúce do seba aj funkciu ľudského myslenia ako obsažnú, a pritom relatívne diferencovanú veličinu. Táto podstata sa vyvodzuje zo vzťahu medzi kriticky nepochybným predmetným bytím, t. j. obsažnou danosťou v rámci sebakontroly našej praxe, a súčasne daným ‚nebytím‘ v podobe premenlivých medzí a či hraníc tohto predmetného bytia.“ ([5],

¹ Slovenská verzia príspevku [1].

² Menej sledoval už práce príslušníkov mladšej generácie, napr. J.-L. Mariona, ktorý sa podujal na novú interpretáciu Descartovho filozofického diela, objaviac v ňom novú ontologickú a metafyzickú dimenziu ([2]; [3]). To len potvrdzuje tézu o návratoch, ktorou sme začali.

³ Cíger chcel dať tomuto pojmu, skonfiškovanému politológmi, filozofickú dôstojnosť.

37 – 38) Navyše na to treba metodické poznanie a vzatie do úvahy skúsenosti.

To, čo ešte uniklo Leibnizovi, čo sa týka samotnej Descartovej záhady, je „nogeneza ontologického princípu epistemického *cogita*“. Podobne aj Kantovi, ktorý svojou kategóriou umu dal *cogitu* pocitový obsah. Podľa Cígera sa tu nachádza jeden zo zdrojov pragmatizmu, ktorý sa presadil v Amerike, zatiaľ čo konfúzia medzi prežívaným a epistemickým *cogitom* by bola základom logického empirizmu.

Postkantovci sú tí, ktorí sa najviac priblížili k záhade, o ktorú tu ide. Najmä hegelovská negativita by bola v stave založiť epistemické *cogito*.

Descartov mechanizmus je tiež produktom generalizácie a zjednodušenia, za ktoré môžu karteziáni. Podľa Cígera Descartes pokladá živočicha za „nad-mechanický celok“ ovládaný inštinktnými a pokiaľ o ňom uvažuje ako o „stroji“, neupiera mu psychiku.

Descartov gnozeologický systém a jeho ontologicko-celostný význam. Namiesto dualizmu by skôr bolo namieste hovoriť v krajnom prípade o „trializme“ – „trializme telesa osebe“ („rozpriestranenosť“), „duše osebe“ („myslenie“) a „jednoty osebe“. To sú tri kategórie, ktoré tvoria základ Descartovho gnozeologického systému. „Myslenie“ alebo *cogito* rezultuje z aktu vnímania a z vôle duše byť osebe. Vnútri *cogita* autor rozlišuje viacero úrovní.

Už bola reč o epistemickom alebo dubitatívnom *cogite*, ktoré sa odlišuje tak od egocentrického subjektu ideológov, ako aj od introspektívnych a extrospektívnych foriem. Zmyslová alebo inštinktívna rovina vedomia predstavuje „veľký rozum“, ktorý je iracionálny a zodpovedný za tvorbu predsudkov. Počnúc touto rovinou – Descartovým východiskom je život, a nie *cogito* – by sa postupne oddelila konceptuálna sféra, predstavujúca „malý rozum“ a tvoriaca pojmy a obrazy. Cíger bez toho, aby si položil otázku, či *cogito* už obsahuje subjekt, píše „*Ego cogito*“ (tak ako nemeckí idealisti vrátane Husserla) tým, že *cogito* pripíše zjednocujúcu rolu myslenia. Také *cogito* bez *ega* a bez vôľových aktov by nevytváralo celok ([6], 157), ktorý je gnozeologickým vedomím.

Cogito je ďalej jadrom logicko-kritickej konštitúcie kategórie totality: Práve o to usiloval podľa nášho autora Descartes, aj keď to nepovedal, resp. nemal čas to povedať. Čo sa týka kategórie celku, totality, je to ona, ktorá prekonáva karteziánsky dualizmus. Ak duša a telo sú relatívne autonómne, autonómne je aj ich spojenie, ktoré má celostný ráz. „Tento prekvapivý a doteraz nedocenený a dostatočne neanalyzovaný fakt ukazuje, že jestvovala tzv. Descartova ‚záhada‘, ktorej obsahom nie je mechanický a materialistický pojem skutočnosti.“ ([6], 173) Táto totalita, poznačená „dualistickým“, kontradiktórickým charakterom, je „dialektickou“ totalitou.

Podľa nášho autora Descartes spája po prvý raz v dejinách ideu celku s analyticko-relačným myslením. Inak povedané, dospieva ku kombinácii duchovného so zmyslovým svetom, filozofie s experimentálnou vedou, teda k realizácii syntézy naturalizmu a nadnaturalizmu.

Pojem celku sa mohol stať základnou paradigmou vedeckého myslenia len vďaka logike novoveku, a to označený výrazom „unitas multiplex a variabilis“ ([4], 82).

Popri metodickom pochybovaní je Descartova metóda „metódou konkrétnej analýzy“ ([5], 17), spočívajúcou na jednej strane v „overovaní faktov“ a na druhej strane v „aprobácii všeobecných tvrdení“. Inak podľa autora „enigmou je práve metodologická stránka genézy Descartovho pojmu substancie a s ňou aj *poznávanie* všeobecného, t. j. *poznávanie zákona*“ ([7], 45).

Descartovo dedičstvo. Vplyv Descarta a karteziizmu sa neobmedzuje len na Západnú Európu, ale rozšíril sa aj do Strednej Európy. Ak je Descartova účasť v bitke na Bielej hore problematická, je naproti tomu nepopierateľné, že sa zúčastnil bojov proti Turkom ako dobrovoľník v rakúskej armáde. V tomto postavení pobýval v Rakúsko-Uhorsku pri Nových Zámkoch, teda na dnešnom Slovensku. Vraj aj povedal – Cíger v tom vidí dôkaz citu pre ľudskosť u Descarta –, že „veril v kultúrnu budúcnosť ľudu, v dobu, keď sedliaci od Dunaja budú lepšie filozofovať než filozofi jeho doby.“ ([5], 35 – 36). Podľa Cígera Descartes by nebol býval sklamaný: V tej dobe popri Holandsku bolo Uhorsko pod vládou Rákociho II. druhou „veľmocou karteziizmu“ v Európe. Krajina rozvracaná vojnami poskytovala na to priaznivú pôdu.

Katégoria *celku* by tiež mohla slúžiť ako metodologický a explikatívny princíp vedeckej revolúcie 20. storočia. Medzi Descartových dedičov treba zaradiť nielen filozofov, ale aj vedcov ako Pioncaré, M. Planck, F. von Weizsäcker. Descartes potom, čo poprel jestvovanie klasických atómov, stálic, vákua, absolútneho priestoru, predvídal zmeny, ktoré odvtedy nastali najmä vo fyzike (princíp komplementarity, protirečivá povaha svetla, relativita).

Vcelku, povedzme s Cígerom, „sa Descartovo dedičstvo vnucuje ako dialektická iniciatíva, podnet do budúcnosti, medzihra zabezpečujúca spojenie s podnetmi staršieho dáta“. Neváha dokonca apelovať aj na Descarta, na túto ideovú a historicky potvrdenú hĺbku, s cieľom prekonať súčasný krízový stav.

Záver. Ak ponecháme bokom túto karteziánsku vieru nášho autora, jeho dialektická interpretácia si žiada niekoľko poznámok. Iste, pohyboval sa v marxistickom ovzduší, ktorému nemohol uniknúť. Aj keď to s karteziánskym dualizmom netreba preháňať, ako to robili niektorí karteziánci, vzťah medzi oboma substanciami ťažko možno charakterizovať ako „dialektický“,⁴ keďže sprostredkovanie medzi nimi vyžadovalo u Descarta súbeh a večné pravdy zas záruku zo strany Boha, ktorý má bližšie k Bohu teológov než k Bohu filozofov. Descartes ako kritik scholastiky bol ňou aj poznačený, a to menovite *occamizmom*.

⁴ Podobný problém predstavuje aj interpretácia Kantovej „antitetiky“: Nemala sa nazývať vlastne dialektikou? Takúto otázku si interpretátor iste môže pokojne položiť.

LITERATÚRA

- [1] SIVÁK, J.: „Un néo-cartésien slovaque: Juraj Cíger.“ In: *L'esprit cartésien. Quatrième Centenaire de la naissance de Descartes. (Actes du XXVIe Congrès de l'Association des Sociétés de Philosophie de Langue Française, 30 août – septembre 1996).* Paris 2000, s. 711 – 714.
- [2] MARION, J.-L.: *Sur l'ontologie grise de Descartes.* Paris 1975.
- [3] MARION, J.-L.: *Sur la théologie blanche de Descartes.* Paris 1991.
- [4] CÍGER, J. – POGÁDY, J.: *Duševné zdravie v tisícročí Slovenska. Kultúrno-historický a medicínsky priezor.* Bratislava 1991.
- [5] CÍGER, J.: „O knihe a jej autorovi z retrospektívy storočí.“ In: René Descartes: *Princípy filozofie.* Bratislava 1986, s. 5 – 40.
- [6] CÍGER, J.: „Von Descartes zur wissenschaftlichen Revolution des XX. Jahrhunderts.“ In: *Philosophica* 16, 1975, s. 139 – 174.
- [7] CÍGER, J.: „Enigmatický Descartes.“ In: *Filozofia* 1967, č. 1, s. 41 – 59.

Mgr. Jozef Sivák, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR